

Symposium Silver and Gold: Investigating Metalpoint Drawing*

Mellon Symposium, Londyn, British Museum, 25 września 2015 roku

Zofia Maniakowska-Jazownik

notes 18_2016
konserwatorski

Technika rysunku wykorzystująca rysiki metalowe (*metalpoint*) ma swoje korzenie w rękopiśmiennych księgach i dokumentach wykonywanych na podłożach pergaminowych. Stylusem metalowym kreślono liniaturę oraz rozplanowywano miniatury i inicjały towarzyszące tekstowi. Od momentu wyodrębnienia się jej jako niezależnej techniki rysunkowej, twórcy wykorzystywali podłoża grunto-
wane: pergamin, drewno lub papier¹. Różne rodzaje gruntu zawsze zawierały substancję ścierającą (najczęściej pył kostny), która umożliwiała naniesienie rysunku stosunkowo twardym materiałem, jakim jest rysik metalowy, a także kredę, spoiwo oraz często pigmenty. Grubość gruntu była bardzo różna – w zależności od szkoły czy regionu. Czasem warstwa nanoszona była cienko, z pozostawieniem wyraźnie widocznego duktu pędzla² i rysunku żeberk papieru³;

---

* Symposium organizowane przy wsparciu The Andrew W. Mellon Foundation; www.bm-mellon-symposia.org [dostęp: 30.09.2016].

1 Od XV wieku był to głównie papier.

2 *Anonyme Florentin*, szkoła florencka, INV 2670, Musée du Louvre.

3 Np. *Head of the Virgin*, warsztat Rogera van der Weydena, No. 1884.0726.27, British Museum, lub też *Four Heads of Girls and Two Hands*, Gerard David, Musée du Louvre, a także *Widok Antwerpii*, Hans Bol, No. 1895,0915.983, British Museum.

czasem grubo i płasko, jak w przypadku *Table book leaf*⁴ łączonych w niewielkich szkicownikach noszących nazwę *tafelet*. Również kolorystyka gruntów była różnorodna: od białych, przez lekko podbarwiane dla ocieplenia lub ochłodzenia tonacji, po dosyć intensywne w kolorze⁵. W przypadku nakładania kilku warstw gruntu często podbarwiano dopiero warstwę najbardziej zewnętrzną.

Jako rysiki wykorzystywano różne metale: srebro, złoto, ołów (*silverpoint*, *goldpoint*, *leadpoint*). Najbardziej popularny był rysik ze stopu srebrowego. Co ciekawe, istnieją przykłady, w których różne rodzaje rysików pojawiały się w obrębie jednego rysunku.

Technika *metalpoint* charakteryzuje się niezwykle czystą, delikatną kreską, która – zależnie od pożądanego efektu, a zarazem użytego narzędzia – może mieć różną grubość. Kolorystyka różni się w zależności od rodzaju użytego metalu, jednak identyfikacja stylusa jedynie na podstawie kolorystyki nie jest możliwa. Trudności może potęgować również fakt wykorzystywania stopów metali, a co za tym idzie różniący się skład rysików, jak też zmiany chemiczne zachodzące w samej warstwie rysunku, powodujące z kolei wraz z upływem czasu zmiany kolorystyczne. Technika *metalpoint* jest również bardzo delikatna w odbiorze. Stosunkowo wąską gradacją tonów rekompensowano poprzez łączenie z mediami umożliwiającymi podniesienie światła w celu zwiększenia głębi. Wykorzystywano do tego biel ołowianą lub kredki. Biele nanoszono grubiej w miejscach wysokich światła bądź stosowano lawowanie. Dodatkowy walor uzyskiwano przez wykonanie zadrapań zaprawy, prowadzone „po formie” lub

---

4 Zachował się kompletny szkicownik przypisywany Aegidiusowi Sadelerowi II, Rijksmuseum, RP-T-1939-78; pergamin obustronnie gruntowany, całość oprawna w skórę, do szkicownika dołączony rysik metalowy zamykający całość.

5 G. A. Boltraffio, *Study of drapery for the Risen Christ*, P&D 1895, 0915.485, British Museum. Włoscy artyści preferowali podłoża bardziej intensywne w kolorze. Stosowano szerokie gamy kolorystyczne; zaprawy były brązowe, żółte, ugrowe, różowe, zielonkawe, błękitne, niebiesko-szare etc. Natomiast na terenie Niderlandów stosowano raczej jasne podłoża.

w celu podniesienia świateł⁶. Znane są także przykłady podkreślania ciemnych tonów kredką albo atramentem⁷.

Ciekawy efekt stanowi użycie *blind stylus*, polegające na linearnym „wgnieceniu” zaprawy bez pozostawienia waloru.

Technika *metalpoint* była powszechnie stosowana do około 1520 roku. Wraz z wynalezieniem rysika grafitowego w połowie XVI wieku – zamiera. W historii odnajdujemy jeszcze kilka zwrotów ku tej technice. Czasowe jej ożywienie następuje pod koniec XVI wieku. Przykłady zobaczyć można w warsztacie Hendricka Goltziusa, który pozostawił po sobie znaczny zbiór rysunków wykonanych w technice *silverpoint*, przedstawiających sceny z życia codziennego oraz portrety osób z najbliższego otoczenia. Realizacje z późniejszego okresu odnajdujemy w twórczości Rembrandta. Do naszych czasów przetrwał jego szkicownik z podróży po Fryzji z przedstawieniami widoków zwiedzanych miast. Kolejny zwrot ku *silverpoint* widać także w twórczości Prerafaelitów. W ostatnich czasach przykłady zastosowania techniki *metalpoint* możemy zobaczyć w realizacjach Otto Dix’a czy Josepha Stelli.

Symposium *Silver and Gold: Investigating Metalpoint Drawing* zorganizowane zostało w związku z wystawą *Drawing in Silver and Gold: Leonardo to Jasper Jones*⁸, eksponowaną w British Museum od 10 września do 6 grudnia 2015 roku, a wcześniej w National Gallery of Art w Waszyngtonie⁹. Na wystawie prezentowano zbiory rysunków wykonanych w technice *metalpoint* z głównych muzeów Europy i Stanów Zjednoczonych.

---

6 *Head of the Virgin*, warsztat Rogera van der Weydena, No. 1884.0726.27, British Museum, czytelne zadrapania zaprawy w obrębie pukli włosów, wykonane „po formie”. Innym wariantem takiego zabiegu jest rodzaj zadrapań korygujących rysunek.

7 Zob. referat Georga Josefa Dietza dotyczący warsztatu Hansa Holbeina Starszego w dalszej części artykułu.

8 *Drawing in Silver and Gold: From Leonardo to Jasper Johns*, red. H. Chapman, S. Sell, Princeton 2015.

9 Od maja do lipca 2015 roku; www.nga.gov/content/ngaweb/press/exh/3758.html.

Symposium rozpoczęło kuratorskie zwiedzanie wystawy. Część tę prowadził Hugo Chapman, kustosz Działu Grafiki i Rysunków British Museum oraz kurator wystawy ze strony brytyjskiej.

W pierwszym wystąpieniu – *Early Uses of Metalpoint* – Thea Burns, niezależna badaczka z Ontario w Kanadzie, przedstawiła korzenie techniki oraz omówiła jej rozwój na przestrzeni wieków.

Kimberly Schenck, kierownik Działu Konserwacji Papieru w National Gallery of Art w Waszyngtonie, a zarazem amerykańska kurator wystawy *Drawing in Silver and Gold...*, dokonała z kolei przeglądu materiałów oraz sposobów przygotowania podłoży i gruntów w technice *metalpoint*. Odwoływała się również do własnych doświadczeń w tej dziedzinie.

W referacie *The Technical Examination of some Northern European Metalpoint drawings* przedstawione zostały wyniki prac zespołu Joanny Russell, Judith Rayner oraz Jenny Bescoby z Departamentu Konserwacji i Badań Naukowych w British Museum. Były to badania porównujące wykorzystanie techniki *metalpoint* w ponad 30 północnoeuropejskich rysunkach. Joanna Russell omówiła wykorzystanie XRF, spektroskopii ramanowskiej oraz obrazowania technicznego w pracach nad projektem.

W sesji popołudniowej, w referacie *Observations on the Materials of a Metalpoint Drawing by Jan van Eyck* Arie Wallert z Rijksmuseum zaprezentował szeroki wachlarz badań, jakim poddano nieznaną kopię rysunku van Eycka. Szereg badań nieniszczących (μ -XRF, XRD, FORS, IRR) oraz badania wykorzystujące mikropróbki umożliwiły identyfikację mediów, składu podłoża i warstwy gruntu.

An Van Camp, kurator Działu Holenderskich i Flamandzkich Rysunków i Grafiki w British Museum, w wystąpieniu *Metalpoint drawing in Northern Europe* omówiła zastosowanie techniki *metalpoint* w różnych obszarach czasowych i geograficznych północnej Europy. Zwróciła uwagę, że wiele z zachowanych XV-wiecznych rysunków stanowi kopie istniejących dzieł malarstwa, często tworzących swoistą formę wzorników, natomiast wykorzystanie techniki w późniejszych realizacjach było już bardziej spontaniczne. Niejednokrotnie rysunki występują w szkicownikach, gdzie służyły jako rysunki przygotowawcze

do portretów wykonanych w technikach graficznych oraz do dokumentowania scen z życia rodzinnego. Giulia Bartrum, kustosz niemieckiej grafiki i rysunku w British Museum, przedstawiła wykorzystanie techniki *metalpoint* przez Dürrera w ponad 80 jego rysunkach.

More than just silver – a closer look at the silverpoint drawings of Hans Holbein the Elder to tytuł wystąpienia Georga Josefa Dietza z Staatliche Museen zu Berlin, który przybliżył tajniki warsztatu Holbeina Starszego, wykorzystującego połączenie *silverpoint* lub *leadpoint* z czerwoną kredką, atramentem oraz bielą.

Symposium zakończyło znakomite wystąpienie *Further observations on Leonardo's 'disappeared' metalpoint drawings*, w którym Martin Clayton i Alan Donnithorne z Royal Collection Trust, Windsor Castle, zaprezentowali wyniki szeroko zakrojonych badań rysunków Leonarda da Vinci. Blisko 60 z około 600 rysunków Leonarda da Vinci z Royal Collection Trust jest wykonanych całkowicie bądź częściowo w technice *metalpoint*. W 16 obiektach z tej grupy zaobserwowano zjawisko blaknięcia czy też zanikania rysunku. Szczegółowe analizy i badania prac umożliwiły ich uczytelnienie w określonych warunkach laboratoryjnych.